

Xanımana Əlibəylinin uşaq poeziyasına ümumi baxışı

Gülnar Qəmbərova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: ms.gulnar_babayeva@mail.ru

Annotasiya. Yaradıcılığını demək olar ki, uşaq ədəbiyyatına həsr edən Xanımana Əlibəyli bir-birindən maraqlı, məzmunlu şeirləri ilə kiçikyaşlı oxucularını sevindirmiş, onların rəngarəng dünyasını öz zərif qəlbi ilə duya bilmişdir. Müxtəlif mövzu və ideyaları özündə əxz edən bu şeirlərdə müəllif hər çağırışında bir faydanın olduğunu qeyd edərək, uşaqlara sxematik şəkildə didaktik məsləhətlər vermir, həm də fikrini əsaslandırır. Bütün bu sadələşdirmə keyfiyyətlər Xanımana Əlibəyli yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindəndir. Məqalədə onun şeirləri məhz bu aspektdən təhlilə cəlb edilir.

Açar sözlər: Xanımana Əlibəyli, uşaq ədəbiyyatı, poeziya, təhlil, şair

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 22.06.2021; qəbul edilib – 29.06.2021

Overview to children's of poetry of Khanimana Alibeyli

Gulnar Gambarova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: ms.gulnar_babayeva@mail.ru

Abstract. Devoted her activity to children's literature, Khanimana Alibeyli delighted younger readers with interesting and meaningful poems, and was able to feel their colorful world with her elegant heart. In these poems, which express different themes and ideas in themselves, the author does not only give schematically didactic advice to children, but also substantiates the idea, noting that there is a benefit in every call. All these qualities are one of the main features of Khanimana Alibeyli. Her poems in the article are analyzed from this aspect.

Keywords: Khanimana Alibayli, children's literature, poetry, analysis, poet

Article history: received – 22.06.2021; accepted – 29.06.2021

Giriş / Introduction

Xanımana Əlibəyli uşaqlar üçün müxtəlif mövzu və ideyaları özündə ehtiva edən şeirlər yazan şairlərdəndir. Onun yaradıcılığında uşaqlara aid hər mövzuda şeirə rast gəlmək olar: Vətən sevgisi, anaya məhəbbət, yurd həsrəti, zəhmətə, əməyə məhəbbət, dostluq, doğruluq kimi müsbət keyfiyyətlərin aşılınması, təbiətə vurğunluq, heyvanlara qayğı ilə yanaşmaq və s. Şairin poeziyasının başlıca məziyyəti ondan ibarətdir ki, o heç bir şeirində uşaqlara quru, sxematik şəkildə nəsihət vermir, sözcükdən uzaq olaraq onları müxtəlif situasiyalarla qarşılaşdırıb nəyin doğru, nəyin yanlış olmasını seçim etməyi uşaqların öz öhdəsinə buraxır.

Əsas hissə / Main part

Şairin yaradıcılığı ədəbiyyat aləmində həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Akademik Bəkir Nəbiyev “Uşaq ədəbiyyatımızın xanım anası” adlı məqaləsində yazır: “Xanımananın əsərlərindəki axıcılıq, uşaq aləminə uyarlıq da qətiyyənlə asan başa gəlmirdi. Yaradıcı sənətkarlar, adətən sevib-seçdiyi mövzunu cana gətirmək, onu öz təbii yatağına salmaq, obrazların hər birinə sözdən uyarlı libaslar biçib geyindirmək, onları canlandırmaq üçün böyük axtarışlar aparır, axtardığını tapmayınca rahatlıq nə olduğunu bilmirlər. Bizim bir oxucu kimi bəyəndiyimiz, sevdikimiz, bəzən hətta aludə olduğumuz cazibədarlıq, rəvanlıq, ahəngdarlıq da şeirdə məhz bu yolla yaranır, ona görə də oxuyanları və dinləyənləri təsirləndirir, razı salır – Xanımananın ən yaxşı əsərlərində olduğu kimi” [4, s.8]

Xanımana Əlibəyli yaradıcılığa ötən əsrin 30-cu illərində başlamışdır. Onun ilk şeiri “Ana” sərlövəsi ilə 1938-ci ildə “Azərbaycan qadını” jurnalında dərc olunmuşdur.

1955-ci ildə “Balaca həkim” adlı ilk şeirlər kitabını nəşr etdirən şairə sonrakı illərdə başqa adlar altında müxtəlif kitablarını nəşr etdirmişdir. “Meşə həkimi” (1958), “İşləməyən dişləməz” (1961), “Ağ çəmən” (1963), “Sənubərin gözləri” (1964), “Ləpələrin nağılı” (1968), “Noğul” (1970), “Əziz komissar” (1980), “Mərcanqulu əfsanəsi” (1990), “Əsərləri” (2 cildə, 2008), “Biletsiz sənişin” (2018) və s. uşaq şeir və poemalarından ibarət kitablarının adlarını çəkməyə bilərik.

“Xanımana Əlibəyli bütün ömrünü yalnız uşaq poeziyasına həsr etmiş, daima kiçikyaşlı oxucuları üçün maraqlı süjetlər düşüncə, müəyyən tərbiyəvi, əxlaqi əhəmiyyəti olan kiçik hekayəyə bənzər nəzm formasında yazılmış əhvalatlar qurmuş, yeni-yeni obrazlı adlara malik personajlar yaratmışdır. O, bütün əsərlərini, hətta dramalarını belə nəzmlə yaratmış, hər bir monoloq və dialoq poetik səviyyəyə qaldıra bilmişdir” [3, s.301.]

Xanımana Əlibəylinin şeirlərini mövzularına görə dörd qrupa ayırmaq olar:

1. Vətən mövzusunda əziz etdirən şeirlər;
2. Təbiət gözəlliklərinə həsr olunmuş şeirlər;
3. Heyvan obrazları yaradılan, təmsil üslubunda qələmə alınmış poetik nümunələr;
4. Ümumi mövzulara həsr olunmuş, ətraf aləmi, gerçəkliyin təsvirini özündə cəmləşdirən nümunələr.

Xanımana Əlibəylinin poeziyasının mühüm dövrü Sovet illərinə təsadüf edir. Bildiyimiz kimi, bu dönmə yazıçılara hakimiyyət quruluşunun ideologiyasına uyğun yazıb-yaratmağı diqqət edirdi. Lakin Xanımana Əlibəyli şeirlərinin çox az qisminə “pioner”, “oktyabristlər” kimi ifadələrə rast gəlmək olur. Poetik nümunələrin çoxunda müəllif uşağın daxili aləmini açmağa, onun ətraf aləmlə münasibətini, məntiqi mühakimə və fikir yürütmək bacarığını sərgiləməyə meyil etdiyindən şeirləri bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

İlk nəşr olunan şeirlər kitabında (“Balaca həkim”) müəllifin ümumi mövzulara həsr olunmuş şeirləri toplanmışdır. Bunlardan “Mənim anam” “Hədiyyə”, “Qatar” və s. kimi şeirlərin adlarını qeyd edə bilərik.

Həkimlik fəaliyyəti ilə məşğul olması, bu peşəyə olan bağlılıq müəllifin şeirlərinə də sirayət etmiş, “Balaca həkim”də bu, daha çox özünü bürüzə vermişdir. Anası həkim olan uşaq ondan görüb-götürdüyü hər şeyi evdə tətbiq etməyə çalışır. Öz oyuncaqlarını “xəstə” elan edir, onları divanın üstünə düzür: qazın boğazını yoxlayır, itin belinə banka salır, kuklası Güldəstənin qoluna kompres qoyur və s. Özünün balaca dünyası və zəngin təxəyyül bacarığı ilə belə bir səhnəcik quran uşaq hətta onların sağaldığına belə inanır:

*Təkcə darıxdım yaman,
Səydim düz ona qədər,
Verdim dəvə-dərman
Gördüm, getməyib hədər.
Hamı gözünü açdı,
Birbaşa yanıma qaçdı.*

*Tərtəmiz sağıldılar,
Sevinib əl çaldılar [1, s.6].*

Bu şeirdə müəllif uşağın bu hərəkətlərini təsvir etməklə əslində, uşaqların mənəvi aləminin dərinliklərinə enmiş, onların şüuraltında formalaşmış əsas meyarlara diqqət çəkmişdir. Anası həkim olan uşaq tez-tez bu kimi situasiyaların hadisələrin müşahidəçisi olduğundan evdə də həmin ab-havanın yaranmasına can atır. Müəllif bu şeirlə valideynlərə də sanki bir ismarıq verir: uşaq yaşadığı, böyüyüb şahidi olduğu mühitdə formalaşır. Ona görə, çalışmalıyıq ki, onlara yararlı nümunə olaq.

“Hədiyyə” şeirində tikmə tikən balaca qızın anasına olan dərin sevgisi, rəğbəti, daxildən gələn səmimi duyğuları əks olunur. Qızın yaşıl saplardan istifadə etməklə meşə tablosu, sarı saplardan günəş, onun şüalarını yaratmağa nail olması müəllif tərəfindən çox böyük incəliklə və zövqlə qələmə alınmışdır. Eyni zamanda, tikmə tikən balaca qızcıqazın anasına hədiyyə etmək məqsədilə bu işə girişdiyini yazıçı uşaqlara sanki bir mesaj kimi ötürür: övladlar analarını sevməli, onlara həm özəl, həm də adi günlərdə diqqətlə yanaşmalıdırlar:

*Bir az ağ parça kəsim,
Axşam olur tələsim.
Bu gün tikiş tikməyə
Əcəb gəlir həvəsim.
Tikməni aram-aram
Bəzərəm, naxışlaram.
Səkkiz mart bayramıdır,
Anama bağışlaram [1, s.8].*

Yuxarıda təhlil etdiyimiz poetik nümunələr Xanımana Əlibəylinin yaradıcılığının ilk illərinə təsadüf etməsinə baxmayaraq, məzmun, üslub, ideya cəhətdən zəngin quruluşa malikdir.

“O məni tərifləsin” şeirində uşaq – valideyn münasibəti ön plana çıxır. Gülər gecə-gündüz tarlada işləyən, əziyyət çəkən anasının əməyinə yüksək dəyər verir. Evləri səliqə-sahmana salır, anasının işdən gəlib rahatlıqla dincəlməsini istəyir. Əslində, bu kiçik şeirdə müəllif Güləri örnək göstərməklə uşaqları Gülər kimi anasına qarşı diqqətli, qayğıkeş olmağa səsləyir:

*Anam tarladan gələr,
Təmiz evdə dincələr.
Qoy o məni hər kəsin,
Yanında tərifləsin [2, s.29].*

“Gəlim Murov tərəfə” uşaqlarda nəciblik, doğmalılıq hissi yaradan bir şeirdi. Şeirin lirik qəhrəmanı oradakı örüşə gedən heyvanlardan biri ilə dost olur, öküzə xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşır. Şeirlərin əksəriyyətində dostluq, sevgi, humanist, səmimi hisslər aşılardan Xanımana Əlibəyli bu ideyaları aşılamaq qayəsini əbəs yerə seçməmişdir. İnsanın mayası bu kimi zəngin duyğularla yoğrularsa, o, gələcəkdə də cəmiyyət üçün yararlı bir fərd, şəxsiyyət kimi formalaşar. Məhz bu düşüncə ilə çıxış edən müəllif həmin ideyalarını oxucuya ötürməyə nail olur.

“Yadigar” şeirinin süjet xətti maraqlı kompozisiya üzərində qurulub. Göyçay səfərindən qayıdan şairəyə bir səbət nar hədiyyə edən oğlanın alicənablığına, diqqətcilliyinə yüksək dəyər verən müəllif onun bu hərəkətini əsl mərifət göstəricisi kimi qiymətləndirir, bu yolla da uşaqlara insanlara qarşı humanist davranmağı aşılayır.

“Qayıqda nəğmə” şeiri müəllif tərəfindən yüksək sənətkarlıq üslubunda qələmə alınmış nümunələrdəndir. Burada seçilmiş ifadələr şeirə xəfif əhval-ruhiyyə gətirir, gözəl təbiət mənzərəsi ilə qarşı-qarşıya olarkən insan ruhunun, onun daxili aləminin təbiət ilə vəhdətdə daha da zənginləşməsini sərgiləyən bu cür poetik nümunələr ona canlılıq, tərəvət bəxş edir:

*Çıxmışığı Xəzərdə üzməyə biz də,
Ləpələr səs verir mənim səsime.
Gördüm ki, xəzriyə dönüb gilavar,
Quş kimi uçurdur onu sahilə [2, s.63].*

Şairin şeirlərində insani münasibətlərin, uşaqlara, onların yaxınlarına olan məhəbbət, sevgi hissələrinin təlqin olunması yüksək dərəcədə özünü göstərir. “Şəkər nənə” şeirində nəvənin nənəyə qarşı olan səmimi münasibəti yer alır:

*Nağıllar iri-iri,
Sən danışsan hər biri
Səhərə çəkər, nənə,
Ən şirin şəkər nənə! [2, s.239]*

“Nelli” şeirinin qəhrəmanı Nellidir. Ancaq bu gəlincik “qara qıvrım telli, qapqara üzlü, ağ dişlidir. Nelli zənci kimi təqdim olunur. Öz kuklasını sevən, ona qarşı qayğıkeş münasibət bəsləyən balaca qızın timsalında müəllif sanki insanlar arasında irqi ayrı-seçkiliyə qarşı etiraz səsini ucaldır.

Xanımana Əlibəyli yaradıcılığında əsas poetik məkanı gülüş əhval-ruhiyyəsi yaradan şeirlər tutur.

“Rəqqasə” şeirində Şölənin rəqsini təsvir edən müəllif bədii təsvir vasitələrindən məharətlə istifadə edərək Şöləni qu quşuna, ceyrana bənzədir. Şölə rəqsə, musiqiyə meyilli olduğundan məharətlə süzür. Ancaq digər fənlərə marağı olmadığından onlar kənarında qalır. Müəllif burada qəhrəmanının xarakterini açmaq üçün fənləri danışdırma üsuluna əl atır:

*“Hesab” və “Ana dili”
Dedi: Bizi də tanı!
Rəqqasə, aç çantanı!
Bizi salmasan yada
Bir ilin gedər bada [2, s.78]*

Göründüyü kimi, bir çox şeirlərdə təsadüf etdiyimiz süjet xətti, hadisələrin müəyyən ardıcılıqla qurulması bu kiçik şeirdə də özünü göstərir. Bu da müəllifin forma və məzmun vəhdəti prinsipinə sadıqlığını soraq verir. Bu şeir haqqında Tofiq Mahmud yazır: “Rəqqasə qız haqqında o, təsvir və tərənnüm etməklə, qızın rəqsə olan məhəbbətini göstərməklə şeirini asanlıqla bitirə bilərdi. Şeir heç də yarımçıq görünməzdi. Yox, bu şairə üçün az olmuş, əsasən maraqlı mövzudan məharətlə istifadə etməyi bacarmışdır” [5, s.23]

Nəticə / Conclusion

Ümumiyyətlə, Xanımana Əlibəyli yaradıcılığı sırf uşaqlara ithaf olunmuşdur. Amma bu poeziya nümunələrini incələyərkən şairin şeirlərinin problematikasının, mövzusunun rəngarəng olduğunun şahidi oluruq. Yurda sevgi, Vətən torpaqlarının gözəlliyini vəsf edən bu şeirlərlə yanaşı, eyni zamanda, insani münasibətlər, insanın hiss-həyəcanını, duyğularını özündə əxz edərən poetik nümunələrə də təsadüf olunur. Bu səmimi hissələrin timsalında müəllif uşaqların valideynə, ətraf aləmə, cəmiyyətə uyğunlaşmasını təmin edən, onlara qarşı qayğıkeş münasibətin formalaşmasına təkan verən şeirlər ərsəyə gətirmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Əlibəyli Xanımana. Balaca həkim. Bakı: Azərbaycan Uşaq və Gənclər Nəşriyyatı, 1955.
2. Əlibəyli Xanımana. Biletsiz sənişin. Bakı: TEAS Press Nəşriyyat evi, 2018.
3. Xəlilov Zahid, Əsgərli Füzuli. Uşaq ədəbiyyatı. Bakı: ADPU, 2017.
4. Nəbiyev Bəkir. Uşaq ədəbiyyatımızın xanım anası: Xanımana Əlibəyli. “Ədəbiyyat qəzeti”, 2008, 11 yanvar.
5. Tofiq Mahmud. Uşaqların sevimlisi. “Azərbaycan” jurnalı, 1962, № 8.

Общий взгляд на детскую поэзию Ханыманы Алибейли

Гюльнар Гамбарова

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви. Азербайджан.

E-mail: ms.gulnar_babayeva@mail.ru

Резюме. Ханымана Алибейли, посвятившая свое творчество, можно сказать, детской литературе, порадовала маленьких читателей интересными, содержательными стихами, смогла прочувствовать их красочный мир своей нежной душой. В этих стихах, содержащих различные темы и идеи, автор не только схематично дает дидактические советы детям, но и обосновывает свою мысль, отмечая, что в каждом их призыве есть польза. Все эти качества являются основными чертами творчества ханум Алибейли. В статье анализируются его стихи именно с этого аспекта.

Ключевые слова: Ханымана Алибейли, детская литература, поэзия, анализ, поэт